

Véry Dalma

· ELTE, BTK, Budapest
 · Irodalomtudományi Doktori Iskola
 · dalmavery@gmail.com

DIALÓGUSBAN A NEVETÉssel (II.)

A nevetés és James Joyce *Ulysses*-ének „Aiolosz”-fejezete

In Dialogue with Laughter (II)

Laughter and the “Aeolus” chapter of James Joyce’s *Ulysses*

Mikor valakit nevetni látunk egy számunkra kevésbé nevetséges szituáción, rosszállóan tekintünk rá. Érzéketlennek gondoljuk. Pedig elsősorban csak a szituációval való mit kezdeni nem tudásának ad hangot e reakció által. A nevetésben, a nevetés által ad választ arra, ami a helyzetben megválaszolhatatlannak mutatkozik számára: nem talál szavakat az ismeretlen és ennyiben idegen értelemlehetőség tapasztalatára. Más szóval, a nevetés, mint az artikuláló beszéd pillanatnyi működésképtelenségét megnyilvánító testi érintettség a gondolkodásnak az ismeretlen értelemvonalhozállással szemben fellépő tehetetlenségét tanúsítja. E tehetetlenség elszenvedése azonban egyszersmind a kimozdítottság tapasztalata is, a már rögzítettnek vélt értelem-összefüggésekből való eliminálhatatlan kimozdítottság tapasztalata, mely a máshogy-értés kényszerébe mozdít ki. Másképp fogalmazva, az értehetetlennek mutatkozóval való nevető szembesülés szabaddá teszi az embert a határolt-lét lehetséges többértelműségével való kényszerű számvetésre, nem enged kitérést a világ máshogy-értelmezhetőségének továbbgondolása előtt. James Joyce *Ulysses* című művének „Aiolosz”-fejezete az irodalmi műalkotás eminens artikulációjának szellemes sokrétűsége folytán mindannak tarthatatlanságáról ad hírt, melyhez látszólag oly bensőséges viszonyt ápolunk. A komikum beszédének és a beszéd komikumának a fejezetben megképződő eltérő vetületei nevető szembesülésre készítenek az olvasót. A dolgozat arra tesz kísérletet, hogy a nevetés fenoménjének differenciált értelmezése által felfedje a komikumnak e műben megképződő lehetséges vetületeit. Ezáltal, vagyis a nevetéshez és a műben megmutatózó komikumhoz szabaddá tett út révén, a jelen értelmezés azt célozza, hogy lehetővé tegye annak megértését, mi működteti a nevetésként feltörő, számunkra is kontrollálhatatlan testi reakciót, s hogy e működés hogyan függ össze a beszéddel. S nem téveszthetjük szem elől azt sem a sokértelművel való ismételtlen meglepő szembesülés lehetőségeinek értelmezése közepette, hogy e sokértelmű mindig a határolt lét „semmit” sokértelműsége. Joyce művének „Aiolosz”-fejezete az eminens beszédben szabaddá tett megválaszolhatatlannak mutatkozót engedi megtapasztalni, s ennek tematizálására a dolgozatban tett kísérlet folytán láthatjuk majd azt is, hogy a semmisség e tapasztalata milyen viszonylatban áll a sírással.

Kulcsszavak: nevetés, értelmezhetetlen, megválaszolhatatlan, beszéd, értelemlehetőség, értelemhorizont

A SZELLEMES RETORIKÁJA

A regény „Aiolosz” címet viselő fejezeteként számon tartott¹ hetedik szakasz szövegének eltérő beszédmódjait nem csupán a beszélők eltérő retorikája, azok eltérő artikulációs stílusa hozza létre, hanem magának a szövegnek a „beszéltésége” is, vagyis a szövegnek mint artikulációnak a felépítettsége. Hiszen a szöveg e fejezetét sem kizárólag egy dialógusláncolat építi fel, sokkal inkább a nyelvi megfogalmazás eltérő módjai. S a szöveg éppen strukturáltságának e módjában mutatkozik a beszélés rendjeként. Stuart Gilbert *James Joyce's Ulysses: A Study* címmel az *Ulysses*ről és az *Ulysses*hez írott munkája rámutat a fejezet retorikájának egyik alapvető meghatározottságára, mégpedig arra, hogy itt „a szöveg rövid szakaszokra tagolódik, melyek mindegyikét egy, a sajtó stílusában komponált felirat vezeti be”.² A szöveg tehát különböző, de narratívájában összefüggő szegmenseit szalagcímek választják el egymástól, melyek mintegy exponálják az eltérő szakaszok meghatározott vonatkozásait, s ily módon dialógust létesítenek a szegmensekben megképződő beszédmódokkal. Vagyis, a szalagcímek előrevetítik, s egyszerismind választ is adnak arra, ami a szövegben mint beszélésben s beszélésként megképződik. Éppen ebből válik láthatóvá a beszéd komikuma: hiszen a szalagcímek, dialogikus viszonyt hozva létre a szöveg más beszédmódjaival, e dialógusban felfednek, feltűnni engedik a még nem gondolat. A szöveg szegmensekre tagolásában a másnak láttatás szempontjainak felvételére készítetik az olvasót – legtöbbször a máshogy-mondás kiemelő volta révén, máskor épp egy, a soron következő szegmensben olvasható meghatározott megfogalmazás kiemelése és előrevetítése által – s ez komikus feszültséget teremt az egymással dialogikus viszonyban lévő artikulációs módok eltérő szempontjai, s ekképp az általuk szabaddá tett eltérő értelemhorizontok között. Michael Swan *Practical English Usage* című, az angol nyelvet illető útmutatójában a szalagcímek kapcsán kiemeli, hogy az „újságok szalagcímei gyakran olyan speciális stílusban íródnak, mely a hétköznapi angoltól rendkívül eltér. Ebben a stílusban a szavakat szokatlan módon alkalmazzák, és van néhány spe-

¹ A fejezetcímek nem szerepelnek az *Ulysses* szövegében, Joyce azonban létrehozott két tematikus sémát a regényre vonatkozóan. Az ezekben szereplő fejezetcímeket az *Odüsszeiából* kölcsönzte (melyek közül kivételt képez a „Bolygó sziklák”, ilyen fejezet Homérosznál nem szerepel). Minden fejezethez hozzárendelt egy helyszínt, egy időpontot, egy emberi szervet, egy művészetet, egy színt, egy szimbólumot és egy írástechnikát. Két barátjának, Stuart Gilbertnek és Carlo Linatinak adományozta a két sémát, melyek nyomán azokat mint a Gilbert-sémát és a Linati-sémát tartják számon.

² „In *Aeolus* the text is split up into brief sections, each headed with a caption composed in the journalistic manner” (GILBERT 1960: 179).

ciális nyelvtani szabály is”.³ A szalagcímek, a hétköznapitól eltérő beszédmódjuk folytán, képesek exponálni, vagyis a máshogy-felmutatást mint a rámutatás módját megképezni. Ebben a rámutatásban artikulált szempont összeütközésbe kerül azzal a szemponttal, ami az adott szegmensben a mondás meghatározott szempontjából láthatóvá válhat. Ez az összeütközés váratlan zavart teremt, mely kimozdít a már ismertnek vélt horizontról, s az „érthetetlenel” való nevető szembesülésre készítet. Lássunk egy példát a fejezetből.

Jobbra és balra párhuzamosan csöngve-csörömpölve egy emeletes és egy szimpla indult a végállomásra, párhuzamosan siklottak lekanyarodva az alsó vágányra.

– Palmerston Park, indul!

A korona viselője

A főposta oszlopcsarnokában cipőtisztítók kiabáltak és suvickoltak. Az Északi Prince Street parkolóhelyén Őfelsége cinóbervörös postakocsijai, oldalukon a királyi kezdőbetűkkel, E. R., hangosan nyelték el a behajított leveles-zsákokat, levelezőlapokat, zártlapokat, csomagokat, biztosítva és bérmentesítve, helyi és vidéki, brit és tengerentúli kézbesítésre (JOYCE 2012: 116).⁴

A korona viselője szalagcím, mint Stuart Gilbert említett munkájában utal rá (GILBERT 1960: 194), a metonímia retorikai alakzataként értelmezhető, hiszen abban az uralkodó személyére az általa viselt s az általa betöltött szerep méltóságát szimbolizáló korona utal, mely utalás ekképp „érintkezésen” alapuló „névcseréként” artikulálódik: az uralkodó helyébe az „általán viselt” korona lép. Vagyis, a metonímia olyan „névcseré”, „átnevezés”, mely „egy fogalom vagy egy tényállás megnevezése a szabályos (konvencionális) megnevezés helyett olyan kifejezéssel, amely eredetileg egy másik fogalom megnevezésére szolgál; az új megnevezés alapja az, hogy a két fogalom/tényállás egymással »érintkezzen«. Az érintkezést mint a megjelölt dolgok közötti természetes logikai összefüggésként értelmezik [...]” (KOZOCSA–V. RAISZ 2008: 410). *A korona viselője* szalagcím metonimikus fordulata itt tehát a „koronának” és a „királyi felségnek” az „érintkezéséből” fakadó alternatív megfogalmazás, mely az őt követő passzusra vonatkoztatva metonimikus *kiemelésként* válik értelmezhetővé, s ebből az értelmezéslehetőségből fakad a komikum. Más szóval, *a korona viselője* felirat egy meghatározott értelem-összefüggésben „érintkezik” a feliratot követő passzusban olvasható „Őfelsége cinóbervörös postakocsijai” kifejezéssel,

³ “[N]ewspaper headlines are often written in a special style which is very different from ordinary English. In this style words are used in unusual ways, and there are some special rules of grammar” (SWAN 1982: 408–409).

⁴ [A fordítást egy helyen módosítottam – V. D.]

mégpedig abban az értelem-összefüggésben, mely szerint ez utóbbiak is „viselik a koronát”: hiszen az „oldalukon a királyi kezdőbetűkkel” megfogalmazás ezt teszi nyilvánvalóvá. A metonimikus szalagcím tehát első olvasatra, az őt követő passzus olvasatát megelőzően, még egy olyan vonatkozás-összefüggést vetít előre, mely az uralkodó – mint olyan – személyét illető további relációk feltűnését teszi feltételezhetővé egy már általunk ismert horizonton belül. Azt hihetjük, itt is csak egy „hagyományos értelemben vett” uralkodóról lesz szó. Azonban a feliratot követő passzus értelmezésének visszamatató mozgása, mégpedig az „Őfelsége cinóbervörös postakocsijai” felől történő értelmező visszatérés a szalagcímhez, e második olvasatban már metonimikus kiemelésként teszi érthetővé a szalagcímet, mely kiemelés immár az eltérő szegmensek (a felirat és a passzus) által exponált eltérő horizontok komikus összeütközésére vet fényt. Másképp fogalmazva azt is mondhatjuk, a szalagcímet követő szövegrész a szalagcímre az „Őfelsége cinóbervörös postakocsijai” megfogalmazással felel, mely felelet kimozdít bennünket az uralkodó személyét illető előzetes horizont szem előtt tartásából, és arra készítet, hogy a „korona viselőjeként” ne az uralkodót, hanem oldalukon a „királyi kezdőbetűkkel” ellátott postakocsikat ismerjük fel. Ez a máshogy-felismerés kényszerében feltűnő „értelemellenes” vonatkozás nevetésre sarkall: hiszen a hogyan-érthetőség miféle szempontja, s miféle ebből felnyíló horizont teszi lehetővé az uralkodó megfeleltetését egy postakocsival, mely tehát a „korona viselőjeként” nyeli el „alattvalói” leveleit és csomagjait? – kérdezhetjük. A metonimikus kiemelés által létrejött, vagyis az ekként értett összefüggés itt mint egy „értelemellenes” összefüggés tűnik elő, s ezzel a hogyan-érthetőség egy ismeretlen, „értelemellenes” szempontja nyílik meg számunkra, mely az általa feladottá váló ismeretlen horizontot az artikuláció eltérő módjainak feszültségéből és éppen ezáltal teszi szabaddá a meggondolásra.

A szalagcímnak a „tárgyilagosság” látszatát keltő lakonikussága és a narrátor beszéde által a körülmények részletekbe menő felmutatása – mely utóbbi egyszersmind a „királyi méltóság” tiszteletteljes méltatásának álcázott ironikus láttatása – más és más összefüggésbe vontan veti fel, hogy miben állhat az uralkodói jelleg. A szalagcím nyomán az merül fel, amit egy uralkodóról rendszerint tudni vélünk, míg az azt követő passzus „Őfelsége cinóbervörös postakocsijai”-nak uralkodó voltára helyezi a hangsúlyt, s ennek meglepő összefüggésében készítet gondolkodásra. Az így kijelölt, eltérő összefüggések összeegyeztethetlensége, „közös értelmének” fellelhetetlensége törést okoz az értelmezés előre- és visszamatató folyamatában, és a „semmisségbe” való önfeladásra készítet: a megértés pillanatnyi lehetetlenségével szembesülve az olvasás nevetésbe fullad. Úgy is fogalmazhatunk, a szalagcím az „oda-nem-illő” beszédeként éket ver a narrációba, mely által meg is világítja azt, és az ekképp létrehozott metonimikus kiemelésben, vagy – azt is mondhatjuk – metonimikus törésben, az „érintkezés”

összefüggésében előtűnő „értelmetlenségben” keletkezik a komikus feszültség, az egyértelműsíthetőség felfüggesztettsége, amelyre a nevetés ad választ.

A szalagcímek, exponáló jellegükben, a szöveg beszédében megnyilvánuló elmésség egyik módjaként tűnnek fel. Hiszen az elmésség, az elmeél⁵, mint az August Wilhelm Schlegel és Friedrich Schlegel *Athenäum töredékek* című gyűjteményében áll, „a gondolat kombinatorikája”, mely keletkezésének „meglepő véletlenszerűsége” folytán (SCHLEGEL–SCHLEGEL 1980 a: 304)⁶ váratlanul engedi megtapasztalni azt az értelem-összefüggést, melyet nem véltünk létezőnek – vagyis amivel nem számoltunk –, s ekképp juttatja szóhoz azt, ami létünket illetően meggondolásra tart igényt. Kant *Pragmatikus érdekű antropológia* címmel megjelent, antropológiai előadásai nyomán létrejött művében pedig az elmésség olyan „tehetségként” nyer meghatározást, melyet „a sokféleség azonossága érdekli a részint különbözőben” (KANT 2005: 124). Hogy ez miben nyilvánul meg, Kant a következőképp fejt ki: „az elmésség különemű képzeteket párosít egymással (asszimilál), olyan képzeteket, amelyek a képzelőerő (a képzettársítás) törvényének szemszögéből nézvést távol esnek egymástól; a hasonlítás sajátos tehetsége ez [...]” (KANT 2005: 149).⁷ Láthattuk, az *Ulysses* szövegéből a fentiekben idézett példában a szalagcím metonimikus kiemelés révén, az „érintkezés” összefüggésének módján sarkallt „különemű képzetek párosítására”, mely „képzetek” értelmezhetőségükben megmutatkozó távolsága azonban ezáltal nemcsak hogy nem vált eliminálhatóvá, hanem éppen eme összekapcsolás révén tűnt fel ama értelemhorizont – s ekképp ama értelem-összefüggés – lehetetlennek látszó volta, mely a „párosítás” nyomán e „képzetek” vonatkozásában az olvasás során felmerült. Az elmésség, az elmeél ily módon mutatkozott, s így mutatkozik adott esetben nevetést kiváltó beszédként. Hiszen a schlegeli megfogalmazás szerint, „[a]z elmeél a megkötött szellem robbanása” (SCHLEGEL–SCHLEGEL 1980 b: 228)⁸, mely robbanásban a *szellem* az artikuláló beszéd módján az értelemmel összegegyeztetetlennek tűnő vonatkozás tapasztalatát adja, s így maga is robbanást vált ki: a kirobbanó nevetést.

⁵ Az elmésségnek, elmeélnak megfelelő német *Witz* és az angol *wit* szavaknak a nevetés vonatkozásában megfontolandó értelem-összefüggéséről is említést kell tennie a jelen dolgozatnak, minthogy a német *Witz* magyarul „élcet”, „tréfát”, „viccet” is jelent, s a vele rokon angol *wit* az „elmésség” mellett „szellemesség”-ként is érthető. Az elmésség, a szellemesség és a vicc értelmezhetősége közötti összefüggésről tehát a nyelv tanúskodik. A vicc és a nevetés kapcsolata azonban külön kifejtést igényel, melyre itt nincs lehetőség. Utalásképp mégis fontos megemlíteni Sigmund Freud *A vicc és viszonya a tudattalanhoz* című esszéjét. Lásd: Sigmund Freud: *Esszék*. Gondolat, Budapest, 1982. 25–251.

⁶ 220. töredék

⁷ Kiemelés az eredetiben – V. D.

⁸ 90. töredék

Amit az elmésség beszédében ily módon értésünkre ad, az számunkra a *szellemes* megnyilatkozásaként válik érthetővé. Kant megfogalmazása szerint szellemes az, aki képes „összekapcsolni egymással” az elmésséget és a vele ellentétes irányú ítélőerőt, mely utóbbi arra irányul, hogy „észrevegye a sokféleség különbözőségeit a részint azonosban” (KANT 2005: 124). Hogy tehát a szellemes mibenlétét megértsük, meg kell fontolnunk az ítélőerő és az elmésség viszonyát. Minthogy az ítélőerő „a megkülönböztetés tehetsége, tudniillik hogy valami szabály alá tartozó eset-é, avagy sem [...]” (KANT 2005: 121), az magából a *szabályból* (meghatározó ítélőerő) vagy a szabály fellelésének igényéből (reflektáló ítélőerő) (EISLER 1964: 564) indul ki, s ennek fényében értelmezi a képzeteket. Más szóval, az ítélőerő az érthetőségnek a szabályban felfedett lehetséges szempontjai mentén tájékozódik, s ezek alapján – vagyis az ezektől való *eltérésben* – képes felismerni azt is, ami a szabály által vonatkozásba vont képzetekben különbözik/különbözhet. Másképp fogalmazva, az ítélőerő számára a szabály vagy a szabály fellelésének igénye révén tűnik fel, hogy és ahogy a sokféleség különbözőségei megnyilvánulnak „részint azonosban”. Az ítélőerő tehát a szabályban rejlő „azonosság” (meghatározott szempontok) tételezése felől tájékozódik a „különözőségek” (eltérő horizontok lehetősége) felé. Ezzel azonban az ítélőerő mégsem hoz létre új „ismereteket”, hanem a már meglévő ismeretek alkalmazásának *módjai* között tesz különbséget (EISLER 1964: 566), vagyis aközött, hogy mi, mire, milyen szempontból vonatkoztatható és mire nem. Ahogy az ítélőerő ily módon a különbözőség lehetőségeit mint „nem-vonatkoztathatóságot” felfedi, alkalmat ad a szellem számára, hogy ez „a hasonlítás sajátos tehetsége” révén az ismeretek alkalmazásának *új módjait* hozza létre, vagyis, hogy az ítélőerő által elkülönített képzeteket egy eddig fel nem lelt szabálynak megfelelően hozzon összefüggésbe.⁹ Röviden, az ítélőerő szabályszerű működése lehetőséget ad az elmésség kibontakozására, vagyis arra, hogy az „ismeretek” alkalmazásának módjában a fennálló szabályoktól eltérően érthető összefüggések fogalmazódjanak meg. Azt is mondhatnánk, az elmésség a *hogyan-érthetőség* eddig ismeretlen lehetőségeit adja tudtunkra annak alapján, ahogy az ítélőerő a *mire-vonatkoztathatóság* lehetőségeit mindenkor meghatározza vagy keresi, vagyis ahogy ezen folyamatok során megfontolásra teszi szabaddá a máshogygondolás lehetőségeit. S az ítélőerő ily módon nemcsak alkalmat ad az elmésség létrejöttére, hanem az elmésség „[u]több igényt tart az ítélőerő szolgálatára is, meghatározandó az általános alá sorolt különöst [...]” (KANT 2005: 149), vagyis igényt tart arra, hogy létrejöttét követően a benne „különösként” értett az

⁹ Ily módon, úgy gondolom, az elmésség és a reflektáló ítélőerő működése azonos irányba mutat, amennyiben mindkettő a „különöstől” az „általános” felé tart, vagyis meghatározott képzetek rendhagyó közös horizontjának meghatározására törekszik.

„általános” (a mire-vonatkoztatottság) szabályai szerint, de önnön értelmének megfelelően meghatározottá, mintegy „szabályszerűvé” válhasson. Hisz ha ez nem történik meg, a gondolkodás a fantasztikum terejébe lép.

A *szellemes* ily módon a szabályszerűen összefüggésben lévők lehetséges különbözőségén (ítélőerő) és a különbözők lehetséges összefüggésén (elmésség) alapuló gondolati dinamikából fakad, mely dinamika a beszéd vonatkozásaiban felfedett lehetséges értelem-összefüggésekben mutatkozik meg s világítja meg ily módon azt, amit már tudottnak, elintézettnek vélünk. Vagyis, a szellemes a szabályszerűség alapján már ismertnek vélt összefüggésben-lét felől tekintett különbözőség és e különbözőség felől gondolt „máshogy-összefüggés” illesztékében a máshogy-vonatkoz(tat)ás meglepő lehetőségeit fedi fel számunkra. Ennek tapasztalatában az értelem mozgását mint hihetetlen maga-mozgatottságot fedezzük fel, mellyel ismételten nem tudunk mit kezdeni – a nevetésnek adjuk át magunkat.

E nevetésbe való magunk-átadásban sajátít el bennünket a gondolkodás értelemellenesként tapasztalt önmozgása – mely magát a létezés elevenségét tanúsítja – és egyszersmind eme „értelemellenes” önmozgás által mozdulunk ki a lehetetlenségükben feltűnő értelemhorizontok lehetőségébe: mindabba tehát, ami lehetetlennek tűnő voltában a világ határolt sokértelműségével szembesít. Az *Ulysses* „Aiolosz”-fejezete ekképp, a szellemes működni engedésében – különbözőség és összefüggés értelemlehetőségei változó játéktérének szabaddá tételében – szembesít a magunk-száma idegen világhoz tartozóságával.

Az ily módon tapasztalt „idegen világ” sajátként feltűnése a szöveg eltérő beszédmódjaival létrejött, s az e beszédmódokban felfedetté váló eltérő horizontokat illető dialogikus viszonyban válik lehetővé. A komikum eredője itt tehát a szellemes artikulációja: a „szellemes gondolkodás” a művel való dialógus során, a nem-vártra való irányulásban von be különbözőség és összefüggés értelemlehetőségeinek játékába, mely által a létnek az „értelemellenesben” mutatkozó sokféleségét a maga elevenségében tapasztaljuk. A komikum és a szellemesség nem zárja ki egymást, s nem alkot alá- és fölérendeltségi viszonyt, hanem az értelmező-létben kölcsönösen meghatározzák egymást: a szellemes a gondolat maga-mozgatottságának artikulációjába vonva fedi fel a komikust, a komikum tapasztalata szellemességre indíthat. Jóllehet Bergson megfogalmazása szerint „egy szólás akkor komikus, ha azon nevetünk, aki mondja, s akkor szellemes, ha egy harmadik személyen, vagy akár önmagunkon nevetünk” (BERGSON 1968: 100), fel kell ismernünk, hogy ez csak egy vetülete lehet a komikus és a szellemes viszonylatának. S fontos itt azt is megjegyezni, hogy mivel a gondolkodás *maga* szellemes, a szellemes mindig a gondolkodás feltűnővé válása kell hogy legyen. A szellemesség, mint a szituáció értelmezésének módjában vagy az elemes beszéd működésében megmutatkozó gondolkodás, mindig a gondolat pil-

lanatnyilag megválaszolhatatlan dinamikájaként emelkedik ki, válik exponálttá: azon módként tehát, ahogy az eleddig nem-létezőnek vélt értelemlehetőségek feltűnésére a gondolkodás maga is „értelemellenes” választ ad. S amit a szellemes játékterében mint komikusat tapasztalunk meg, azt az elmésség tematizálja a felmutatásban. Az elmésség maga a szellemes artikulációja, mely tehát a különbözőség és az összefüggésben-lét kölcsönviszonyának eleven lehetőségei által kijelölt mozgásteret exponálja a beszéd meghatározott módján. Vagyis, az elmésség az artikuláció meghatározott és eddig ismeretlen módján megvilágítja a szellemesség játékterét, s ahogy ebben a határoeltság sokértelműségére adott válasz lehetősége elragad bennünket, az magának a komikusnak, az „értelemellenesnek” a tapasztalatát adja. Más szóval, az elmésség azon értelemlehetőségeket teszi láthatóvá, melyek által elsajátítottá válhatunk, mégpedig a szellemesként értett gondolkodásban magáról hírt adó „semmisség” értelemellenes logikája nyomán. Eme értelemellenes logika pedig maga a létezés komikuma. A beszédben ekképp működő komikum idegensége kizárja a szituáció általi érintettséget, hiszen az „oda-nem-illő” lehetőségétől már eleve távolságot tartunk, mint „lehetetlent” tartjuk számon; a nevetés, mint a komikusra való válaszadás, nem a szituáció által, inkább *a szituáció „érthetetlensége” általi érintettséget* mutatja a maga távolságot tartó viszonyulásában. A létezés látszólagos magától értetődőségének e felfüggesztettségben, a nyelvi artikuláció „értelemellenes” lehetőségeibe való nevető önfeladásban, képessé válunk arra, hogy szabaddá tegyük magunkat mindenkor „énüktől”, azaz magunk önállító mivoltától.

Az *Ulysses* „Aiolosz”-fejezete, mindezek nyomán azt mondhatjuk, az olvasónak a nem-vártra való irányulása – vagyis készenléte – által, a szöveg artikulációjának szellemes mivoltában, az eminensen felfakadó „értelemellenes” engedi működni, vagyis a szellemes játékterét szabaddá téve szembesít azzal, ami a létezés komédiájának derűs, de kényszerítő tapasztalatát adja. Láthatjuk ezt a következő idézetből is.

– Jó napot, Stephen – mondta a professzor, miközben átkukucskált a válluk felett. – Száj és köröm? Csak nem maga is...?

Bikabarát bárd.

Grimbusz közismert vendéglőben

– Jó napot, uram – válaszolta Stephen és elpirult. – Nem én írtam a levelet. Mr. Garrett Deasy kért meg, hogy...

– Ó, jól ismerem – mondta Myles Crawford –, ismertem a feleségét is. A legrohadtabb vén szipirtó volt, akit valaha a föld a hátán hordott. Jézus nevére, annak aztán volt száj- és körömkórja, nem vitás. Aznap este, amikor a levest a pincér pofájába vágta a Star and Garterben. Hohó! (132)

A szöveg különböző beszédmodjai nyomán kibomló értelem-összefüggéseket a váratlanul közbeiktatott szalagcím fényében újra kell gondolnunk. S bár első olvasatban – a közbeiktatott szalagcím első olvasásakor – tanácstalanok lehetünk annak exponáló szerepe mire-vonatkozthatóságát illetően, az elmés retorika már ekkor megszólítja az olvasót a szalagcímbe. Hiszen az artikuláció stílusának rendhagyó módja – a „grimbusz” és a „közismert vendéglő” stilisztikailag össze nem illő volta – önmagában véve is az „értelemellenes” viselkedés vendéglőbe-nem-illőségét engedi előtűnni. Emellett, a felirat a szöveg egy tőle eltérő beszédmodját – Myles Crawfordét – is úgy világítja meg, hogy az szükségképp nevetésre sarkallja az embert, hiszen az olvasónak így több szempontból kell számat vetnie olyan meglepő vonatkozás-összefüggésekkel, melyekkel nem tud mit kezdeni. A szalagcím háromszavas, egyszerű jelent alkalmazó¹⁰, stílusában disszonáns fogalmazásmódjának személytelensége összeütközésbe kerül Myles Crawford sajátos, de ugyancsak rendhagyó beszédstílusával, s ennek folytán az emberi viselkedés komikus volta mellett az emberi beszéd lehetőségeiben rejlő komikumot is megmutatkozni engedi. A felirat exponáló jellege éppen ennek viszonylatában, vagyis a Mr. Garrett Deasy feleségével kapcsolatos incidens Myles Crawford-i tolmácsolása felől tekintve válik világossá, s ezzel nevetést vált ki. Hiszen az elmés szalagcím a hölgy oda-nem-illő viselkedésének komikumát emeli ki, mégpedig arra előreutalva, ahogy a *Freeman's Journal and National Press* főszerkesztője, Myles Crawford azt értelmezi, vagyis ahogy az éttermi incidens „értelemellenes” voltát illetően *saját maga számára* megfelelő módon hangot ad. A mód pedig, ahogy ennek maga számára megfelelően hangot ad, már önmagában komikus, hiszen retorikájának sajátossága a benne működő asszociációs rend meghökkentő voltát mutatja meg. Vagyis, abban a megfogalmazásban, hogy „Jézus nevére, annak aztán volt száj- és körömkórja, nem vitás”, az összefüggés *rend-kívülisége* szükségképp nevetésre sarkallja az embert. S az ily módon artikulált beszédben kifejlő „értelemellenes” összefüggések tapasztalata feltűnni engedi a komikus gondolkodásban rejlő szellemeset, az értelem maga-mozgatottságát is: azt, hogy amit az emberi gondolkodásban és beszédben „érthetetlennek” vélünk, és amin nevetünk, annak egyszersmind tisztelettel is adózunk, mert benne ismerjük fel az *ismeretlen* által mozgatott szellem titokzatosságát. A komikus beszédben magát felfedő szellemes ekképp nevetésre fakaszt, de egyszersmind tiszteletre is sarkall. Az érthetőség hogyanját feladottá tévő artikuláció módja és a viszonylataiban már mindenkor érthetőnek vélt mire-vonatkozthatottság így játszik össze ellenünk a beszéd szellemes játékában, mely ekképp a létezés eliminálhatatlan komikumát nyilvánítja meg.

¹⁰ Ehhez lásd: SWAN 1982: 409–410.

A BESZÉD ÉS A SZITUÁCIÓ

A Myles Crawford-i retorika komikus jellegét a szöveg-szövet a maga dialogikus felépítettségében exponálja, vagyis a szöveg eltérő beszédmódjai között kialakuló párbeszéd oly módon képezi a szöveg struktúráját, hogy egy-egy beszédmód komikus jellege a tőle eltérő artikulációs módok viszonylatában tűnik fel. Hiszen a komikum is s az értelmezés minden lehetséges kérdése, mindig a viszonylatokban van, s azokra vonatkozik az általuk megképzett határoltságban. Ezt a következő passzusból is láthatjuk.

[...] Mit mondjak neki, Mr. Crawford?

K. a. s.

– Lenne szíves közölni vele, hogy kinyalhatja a seggemet? – mondta Myles Crawford, a hangsúly kedvéért széttárva karjait. – És siessen vele, mielőtt kihül.

[...]

– Elég az hozzá – mondta Mr. Bloom, miután befejezte a szemlét –, ha megszerzem a rajzot, gondolom megér a dolog egy kis cikket is. Biztosan hozza a hirdetést. Majd megmondom neki, hogy...

K. a. k. í. s.

– Kinyalhatja a királyi ír seggemet – kiáltotta vissza Myles Crawford. – Időpontot választhat, megmondhatja neki.

Miközben Mr. Bloom ott állt a csattanót emésztve, mosolyra görbülő szájjal, Myles Crawford reszketegen tovasietett (145).

Myles Crawford fogalmazásmódját, mint a helyzetre adott válaszában komikus artikulációját, a szalagcím mindkét esetben előrevetíti, s az olvasás folyamata során szükségképp visszatekintve azt is mondhatjuk, eufemisztikus szellemességgel exponálja. A szövegben működő és azt egyszersmind működtető dialogizmus már a korábbi idézetek által is láthatóvá vált, e szöveghelyek azonban kifejezetten arra mutatnak rá, hogy az irodalmi mű, a szöveggént és a szövegben megnyilatkozó beszéd módján, mindig párbeszéd is egyben, s minden értelmezési lehetőség, köztük az „értelmezhetetlenséggel”, a pár-beszédben – melynek kifejlése az olvasó abba való bevontsága által válik lehetővé – létrejövő artikulációs viszonylatokból fakadnak. A feliratok (k. a. s., k. a. k. í. s.) a szerkesztő fogalmazásmódját saját stílusukban, vagyis saját, a szerkesztőtől merőben eltérő artikulációs rendjükbe foglalva képzik újra, s ezzel létrehozzák azt a beszédmódok differenciája által működtetett köztest – ami egyszersmind a kettejük között lévő illeszték is –, melyből fakadóan az olvasás folyamata során

visszamenőleg a figyelmet éppen az általuk stilizált fogalmazás *módjára* irányítják, s ekképp szembesítenek Myles Crawford beszédének komikus, „értelemelenes” voltával, a beszéd hogyan-érthetőségének feladottságával.¹¹ A feliratok tehát, azt mondhatjuk, az elmés beszéd módján hívják fel az olvasót arra, hogy bocsátkozzon bele a szellem mozgatottságába, lépjen be a máshogy-gondolás lehetőség-körébe. Hiszen a szalagcímek által létrejött elmés kiemelés annak felismerésére készítenek, hogy az érthetőségnek a másik ember beszédben megnyilvánuló szempontjai és az ezek által kijelölt horizontok soha nem maguktól érthetőek, nem maguktól értetődőek. Myles Crawford beszéde „oda-nem-illő”, de ebben az „oda-nem-illőségben” nagyon is lehetségesnek mutatkozik, s az ezzel mit kezdeni nem tudásunkból fakadóan nevetnünk kell. A felismerés ilyen jellegéből aztán a szalagcímeket illető visszafelé irányuló mozgás ered, hiszen a szerkesztő beszédével való dialogikus viszonyukban maguk a feliratok is feltűnnek, s önnön rendhagyó voltukban, saját és sajátos artikulációs rendjükben jutnak szóhoz, vagyis azon *különös* logikaként, mely a sajtó gondolkodásmódjából fakadó, szintén nem magától értetődő értelemhorizontok és szempontok létét adják értésünkre. A szalagcímek sok esetben például nem egész mondatokat alkotnak, a névelőket és az igéket gyakran nélkülözik, rövidítések számos módját alkalmazzák (SWAN 1982: 409–410), mint azt jelen esetben is láthatjuk. Mindezek miéretté ugyan adható válasz a mire-vonatkoztatottság, a „mirevalóság” (HEIDEGGER 2004: 408) értelmében, de azon gondolkodás lehetséges szempontjaiért, azok „miért”-jéért és „miből”-jéért, melyet az artikuláció e módjai felfednek, magunk kell hogy megküzdjünk.¹² A Myles Crawford által alkalmazott kifejezések kezdőbetűiből álló feliratok tehát nemcsak az említett kifejezések exponáló előrevetítését adják, hanem annak tapasztalatát is, hogy a szalagcímek értelmezését is önnön beszédmódjuk sajátos horizontjainak és szempontjainak felfedésével kell kezdenünk, s ezzel együtt annak meggondolásával, ami ezen beszédmódokban érthetetlennek, értelmezhetetlennek mutatkozik. Egyszóval, az értelmezésnek az elmésség szellemes volta által kijelölt mozgásterét a maga dialogikus vonatkozásaiban, de az elmés beszédet kitüntető artikuláció sajátos jellegét illetően kell bejárnunk, kitéve magunkat az értelmezhetőség azon lehetséges szempontjainak is, melyekkel korábban nem számoltunk. Az értelmezés ilyen irányú követelménye, jól látható módon, nemcsak a szalagcímekre vonatkozik, hanem a beszéd minden módjára, szóljon az egy irodalmi műből vagy hétköznapi beszédként.

¹¹ A stilizáció e módusát Michael Swan már említett munkájában a szalagcímek „a hétköznapi nyelvben szokatlan” beszédmódként illeti (SWAN 1982: 409).

¹² Ehhez lásd Bacsó Béla Retorika mint hermeneutika, valamint Kiállni a zavart című írásait = *Kiállni a zavart: Filozófiai és művészetelméleti írások*. Kijárat, Budapest, 2004. 63–77, 49–62.

Fontos a legutóbb idézett passzus kapcsán kitérnünk arra is, hogy itt ismételtelen feltűnik a narrátor beszéde, mely a mű beszédösszefüggéseiből dialogikus módon kibomló szituáció értelmezését adja. „Miközben Mr. Bloom ott állt a csattanót emésztve, mosolyra görbülő szájjal, Myles Crawford reszketegen továsietett.” A szalagcímek mellett tehát a szöveg más beszédmódjai sem nélkülöznek, hiszen nem is nélkülözhetik, a dialogikus viszonylatot, s ebben a létezés nevetésségének láthatóvá tételére irányulást. Bloomnak a narrátori beszédben feltűnő mosolyra görbülő szája révén szembeötlővé válik a szituáció komikus voltának tapasztalata, mely komikum a szerkesztő beszédében megnyilvánuló, az ő szituációra adott reakciójából fakad, s ez indítja mosolyra Bloomot. Eképp a szöveg dialogikus kifejlése közepette nemcsak szembesíti az olvasót a beszédben működő „értelemellenessé”, hanem (például) a narrátori beszédben *tematizálja* is a komikumra mint az „értelemellenes” logikájára adott emberi reakciót, mégpedig a Bloom mosolyában magáról jelt adó önfeladó válaszádnak a felmutatásában. A komikum tematizálása itt tehát az „oda-nem-illőre” adott válasz láttatása. Vagyis, a narrátori beszéd esetében a beszéd már és még meghatározott módon értelmezhető hogyanja által felfedette váló létviszonylatok magát a láttatott *helyzet* komikus voltát teszik témává, mégpedig abban, ahogy az ember a szituációt előidéző „érthetetlenre” az attól tartott távolságában reagál. Az idézett példa, mint minden esetben, számos másikkal kiegészíthető volna. A fejezetben a nevetésbe való önfeladás narrátori láttatásának említett módját teszi világossá például a következő mondat is: „[v]áratlan hahotázás szakadt ki az *Evening Telegraph* irodájából” (JOYCE 2012: 123).¹³ De abban, ahogy a szintén „jelenlévő” Lenehan „bohócpofát vágott” (JOYCE 2012: 128), vagy ahogy „a professzor vigyorgott” (JOYCE 2012: 130), szintén arra hívja fel a figyelmünket a szöveg, hogy a megválaszolhatatlannal való szembesülésben nemcsak az kérdéses, ami számunkra feladottként mutatkozik, hanem az is, hogy erre hogyan adunk választ, vagyis hogy ebbe az „érthetlenségbe” miként bocsátkozunk bele. Hiszen, mint arra Plessner megfogalmazása kapcsán korábban kitértünk, a nevetést s az általa előlépő komikumot csak az ezt illető emberi magatartás eszmélő feltárásának útján, a komikus tapasztalatához viszonyuló „emberi magatartás” eltérő vetületeinek megfontolása által tehetjük ismételtelen meggondolhatóvá. Ehhez pedig arra van szükség, hogy irodalmi műalkotások vonatkozásában figyelmessé váljunk arra, a szövegben miként tör fel az értelmezés számára az „értelemellenes” működése.

Az *Ulysses* „Aiolosz”-fejezetének szövegében kibontakozó „érthetetlen” – vagyis „értelemellenesnek” mutatkozó – viszonylatok sokrétűsége olykor maga is meglepő. A Myles Crawford-i beszédmódnak és a szerkesztőségben jelenle-

¹³ A fordítást egy helyen módosítottam – V. D.

vők erre adott válaszában, a narrátor beszéde által különbözőképp tematizált szituációnak, a szöveg szempontjából meghatározatlan módon betörő beszédnek, valamint a szalagcímek exponáló jellegének összjátéka teremti a nevetésre fakasztó komikum e sokrétűségét a fejezetből származó következő idézetben. Egyszóval, a szöveg dialogikus felépítettsége itt sem engedi kitérni az olvasót az elől, ami mindabban „megválaszolhatatlannak” mutatkozik.

– Jössz te is, Myles? – kérdezte Ned Lambert.

Híres csatákra emlékeziünk

– Észak-Cork-i milícia! – rikkantotta a szerkesztő a kandalló felé lépdelve. – Minden alkalommal győztünk! Észak-Cork és a spanyol tisztek!

– Hol volt ez, Myles? – kérdezte Ned Lambert tünődő szemlélet tartva cipője orrán.

– Ohióban! – üvöltötte a szerkesztő.

– Abbizony – ismerte el Ned Lambert.

Kifelé menet odasúgta J. J. O’Molloy-nak:

– Kezdődő delírium tremoló. Szomorú.

– Ohio! – kukorékolta magassopránban a szerkesztő égre fordított bíborarcával. – Az én Ohióm.

– Tökéletes krétikus metrum! – mondta a professzor. – Egy hosszú, egy rövid, egy hosszú.

Ó, eóli hárfá!

Mellényzsebéből kis fogselyem szalagot húzott elő, egy szálat leszakított, és két-két rezonáló piszkos foga között ügyesen pengetni kezdte.

– Bingbang, bangbang (126–127).

A fogselyem csikorgásának artikulációja már önmagában komikus, hiszen a szövegépitmény vonatkozásainak eddigi tapasztalatából nem adódik a szempont, melyből e „beszéd” értelme szerint felhangzik: nem lehet a narrátor beszéde, hiszen gondolatjel vezet be, de nem lehet a fogselyem „beszéde” sem – gondolhatjuk első olvasatban – jóllehet mégis bizonyosan erre utal a „Bingbang, bangbang” megfogalmazás, s az utalás e módja a beszéd hogyan-érthetőségének feladott horizontjával szembesíti az olvasót. E hogyan-érthetőségének feladottságában mutatkozó beszéd magából az őt „felhangozni engedő” szituációból válik értelmezhetővé „érthetlenségében”, és egyszersmind összecsengésben van e szituáció komikus voltával, melynek meghatározott viszonylatát a narrátor beszéde teszi világossá. „Mellényzsebéből kis fogselyem szalagot húzott elő, egy szálat leszakított, és két-két rezonáló piszkos foga között ügyesen pengetni

kezdte.” A láttatás ekként megképzett módjában ezúttal nem a komikus szituációra adott válasz mutatkozik meg, mint a narrátori beszéd előzőleg hozott példájában, hanem magában a szituációban kirajzolódó viszonylat komikus volta, mely ez esetben közvetlenül az olvasót készíti önálló értelmezése biztonságának nevető feladására, s annak belátására, hogy a semmisség – mint a véges lét sokértelműségének feltűnése a „megválaszolhatatlan” által – az egzisztenciához mindenkor hozzá tartozó. Hiszen mi indíthat valakit arra, hogy egy szerkesztőség irodájának nyilvánosságában fogselymet vegyen elő? Ez már önmagában „érthetetlennek” mutatkozik. S az ekképp „érthetetlennek” mutatkozó felismerését ez esetben a narrátori beszédmód teszi lehetővé, mégpedig azért, hogy és ahogy az artikulációban éppen az „érthetetlennek” mutatkozó viszonylatra irányítja a figyelmet, mi több, nem enged kitérést az elől, s ezáltal nevetésre sarkall.¹⁴ A komikum e tapasztalatának kontúrt ad az értelmező folyamat visszafelé irányuló mozgásában a szalagcím ismételt beékelődése a szöveg dialogikus kibontakozásába. A felirat, *ó, eóli hárfá!*, a fogselyem és az eóli hárfá közös horizontjának eddig fel nem merült, nemlétezőnek vélt lehetőségkörét veti fel, s ezzel, az értelmezés folyamatában visszamenőleg, újabb, az eddigiekhez (vagyis a szövegben a felirat után következőkhöz) kapcsolódó komikus vonatkozás irányába mozdítja ki az értelmezést. Vagyis, az artikulált „oda-nem-illőségnek” egy másik, de éppen *értelmezhetetlenségében oda illő* aspektusából megvilágítva emeli ki mindazt, ami a szövegben eme értelmezhetetlen vonatkozás-összefüggéshez tartozóként tűnhet fel.

Még tovább haladva az értelmezés visszafelé tartó mozgásában, ismét szembeesülünk a Myles Crawford-i beszédmód már több ízben előtűnt komikumával, ezúttal azonban a szerkesztő beszédével is más olyan beszédmódok interakciójában kell számot vetnünk, melyek a szövegben felfedetté váló *szituációt vele osztók beszédeként* artikulálódnak. Ned Lambert hívására, aki a szerkesztőt arra invitálja, hogy csatlakozzon az italozásra indulókhoz, Myles Crawford „értelmezhetetlen” választ ad: korábbi csaták emlékét idézi fel rendhagyó stílusában, mely emlékek a szituáció addig kibontakozott vonatkozásaihoz, kontextusához, egyáltalán nem kapcsolódnak, vagyis oda-nem-tartozóként tolatkodnak be. Az ekképp előidézett komikus törést – vagyis a válaszadás ezen irányát és módját („Észak-Cork-i milícia!”) – a szövegbe illesztett szalagcím előrevetíti (*híres csatákra emlékezünk*), s az ezt követő párbeszédben kibontakozó szituációból visszavonatkoztatva szellemes módon tárja az olvasó elé magának e szituá-

¹⁴ Ez az idézetben szereplő narrátori beszéd más, eltérő megnyilvánulásait is illeti, vagyis azokat, melyek szellemesen láttatják a komikus voltukban feltűnő vonatkozásokat, például: „kérdzte Ned Lambert tünődő szemlét tartva cipője orrán”, vagy „kukorékolta magasszopránban a szerkesztő égre fordított bíborarccal”.

ciónak a komikus voltát. Hiszen a „híres csaták” híres volta a „hírnévnek” a megszokottól radikálisan eltérő értelmezését igényli, vagyis a máshogy-értésnek s a máshogy-vonatkoztatásnak a követelményével lép fel a gondolkodással szemben. Ily módon a felirat szellemessége a „hírnév” kontextustól eltérő értelmezésének radikális igényéből fakad, mely az olvasót arra sarkallja, hogy kapcsolódjon be a különböző horizontok átfedését feltáró és az értelmezhetőség körét ekképp szélesebbé tévő gondolati játékba.

A felirat e beékelődését követően kialakuló dialógusban Ned Lambert illeszkedik a Myles Crawford beszéde által kijelölt új irányhoz („Hol volt ez, Myles?”), mellyel egyszersmind jelzi a szerkesztő gondolkodásának a Ned Lambert által már mintegy felismert „megválaszolhatatlanságát”, s mely felismerését Ned a szintén jelen lévő J. J. O’Molloy-jal meg is osztja: „Kezdődő delírium tremoló. Szomorú.” Ned Lambert szellemes megjegyzése, akár a szalagcím, látni engedi a szerkesztő beszédének és viselkedésének komikumát, ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a crawfordi beszéd „érthetetlensége” csak „érthetetlenségként” való értelmezésében kaphat választ. Vagyis Ned Lambert nevetető észrevétele „esztelenségként” láttatja a szerkesztő megnyilatkozásait, hiszen az emberi viselkedésmód értelmezhetetlensége csak „esztelenségként” lehet érthető a „nem esztelenek” számára, jóllehet még ez az értelmezés sem képes megnyugvást adni, ez sem teszi lehetővé, hogy az ember elmeneküljön a másik beszédében megnyilvánuló felforgató „esztelenség” tapasztalata elől. Az említett párbeszédben tehát, azt mondhatjuk, a komikum esztelensége kerül felszínre. Az „értelemellenes” beszéd az értelem számára „az örület nyelveként” (BACSO 2004: 17) szól – s eme állásfoglalásában az értelem egyszersmind elismeri, hogy dialogikus viszonyban van az örülettel, mely örület ily módon nem más, mint maga *másika*, s ily módon *hozzá tartozó*. Mint Bacsó Béla fogalmaz fentebb idézett írásában, „[n]evetségessé válni, egyben önnön esztelenségünket tanúsítani, ez az a khiasztikus forma, mely mindig ott húzza át a mondatot, ahol az ész a határához ér [...]” (uo.). Az örület nyelve, mint az értelemellenes feltörése, ekképp felül is írja azt, amit mindenkor értelmesnek vélt, „áthúzza a mondatot” s annak újragondolására készlet, ami még „világhoz tartozó” lehet a „megválaszolhatatlanban”. „Az örület khiasztikus hangja teremti a teljes bizonytalanságot, minden állítást önnön semmisségének árnyéka ölel körül” (BACSO 2004: 18). A szerkesztő khiasztikus beszéde kimozdítja a vele dialógusban lévőket, s azok a szellemes beszédben megbúvó nevetéssel adnak választ az idegen távolságába történő kimozdítottságra, hiszen fel kell hogy adják magukat az örület Myles Crawford artikulációjában megnyilvánuló ismeretlen mértékének. Fel kell hogy adják magukat az érthetőség felfüggesztettségébe, hiszen feloldani nem tudják azt: a maga elementáris jellegében érinti őket. Eme „szellemes önfeladás” a komikum örületébe a narrátori beszédmódra csakúgy igaz, mint

MacHugh professzor elmésségére. „– Ohio! – *kukorékolta magasszopránban a szerkesztő égre fordított bíborarccal.* – Az én Ohióm. – *Tökéletes krétikus metrum!* – mondta a professzor. – *Egy hosszú, egy rövid, egy hosszú.*”¹⁵

Fentebb láthattuk, többek között, ahogy a narrátor beszéde az ember nevető válaszákat tematizálta, s ahogy ebben s ezáltal éppen a szituáció komikus voltát exponálta. A szöveg értelmezése során annak ugyancsak tanúi lehettünk, ahogy a narrátor beszédének a szalagcímmel való interakciójában, metonimikus kiemelés révén, komikus összefüggés merült fel.¹⁶ Világosabban kell látnunk még azonban azt, hogy e két beszédmód, a feliratoké és a narrátori, hogyan csenghet össze a komikum láthatóvá tételére való irányulásban, egy komikus szituáció kibontakoztatásában és exponálásában. Bár a szellemesben megtapasztalt komikum ezen aspektusból máshol is feltűnt már, mégpedig az *ó, eóli hárfá!* felirat szövegbe ékelődése kapcsán, a következő passzus arra ad lehetőséget, hogy az elmésség, a narrátori beszédmód és a jelenlevők dialógusának illesztékében létrejövő komikum vetületeit részleteiben meggondoljuk.

– [...] Aha! Értem. Jó. Majd megtalálom.

Karambol következik

A telefon újra berregni kezdett, ahogy visszaakasztotta a kagylót. Sietősen jött befelé és nekiment Lenehannek, aki a második ívvel küszködött éppen.

– *Pardon, monsieur* – mondta Lenehan, és fintorogva megragadta egy pillanatra.

– Én kérek bocsánatot – mondta Mr. Bloom, túrva a másik szorítását. – Hol ütöttem meg? Rohanásban vagyok.

– Bokán – mondta Lenehan.

Bohócpofát vágott és nyafogott, a bokáját masszírozva:

– Az évek múlásával felsőbb okán.

– Igazán sajnálom – mondta Mr. Bloom (JOYCE 2012: 128).

A komikum, láthatjuk, itt is magából a beszéd-struktúrából bontakozik ki, hiszen amit a szalagcímek stílusának *hogyanja* elmésségében előrevetít az olvasó számára, az ezután a felirattal dialógusba vont eltérő beszédmódok interakciójából válik láthatóvá. S ez maga a komikus szituáció. Az olvasás folyamata során értelmező módon ismételtelen visszatekintve azt is mondhatjuk, itt a szalagcím előre tematizálja a narrátori beszédből és a szerkesztőségben jelenlevők interakciójaként értelmezett dialógusból kibontakozó szituációt, s ezzel arra hívja fel a figyelmünket, ami ebben a szituációban s ezen szituációként majd komikusnak

¹⁵ Kiemelés tőlem – V. D.

¹⁶ Lásd a fentebb metonimikus kiemelésként értelmezett példát: JOYCE 2012: 116.

mutatkozik. Ekképp, a pár-beszéd összefüggésének megvilágításaként, s ezzel a szöveg dialogikus jellegében kifejlő szituáció komikus jellegére való elmés rámutatásként fogalmazódik meg a szokatlan rendet felvető szalagcím. Hiszen ha egy karambol bekövetkezését előre láthatnánk, annak ilyen, távolságtartást mutató megfogalmazásával lennének-e elfoglalva? Ha tudnánk, hogy *karambol következik*, képesek lennének-e azt ily módon bejelenteni? A rámutatás artikulálódásának e rendhagyó módja önmagában is nevetésre fakaszt érthetlenségében, dialogikus kiemelésként pedig hangsúlyt ad a nevetésre fakasztó véletlennek, mely Mr. Bloom és Lenehan összeütközését idézi elő, s melynek érthetlensége, megmagyarázhatatlansága, az összeütközést követő párbeszédben és annak olvasása során kap választ. A nevetésre fakasztó véletlen történéséről a narrátori beszéd ad hírt, s ily módon közvetlenül visszautal az eseményt előrevetítő szalagcímre. Az értelmezés menetében tehát a narrátori beszéd visszautal a feliratra, a felirat pedig megelőlegezi azt, ami a narrátori beszédben s az ezt követő dialógus általa kijelölt irányában mint a véletlen összeütközés érthetlensége válik szabaddá a feltörő nevetés válaszadására, s ebben az érthetetlen lehetőség igenlésére.

Joyce *Ulysses*ének „Aiolosz”-fejezete a szöveg beszéltségének eminens jellegében s az „életet tisztázó derű” beszédességének eltérő módjai által azt adja tudtunkra, hogy a létezés érthetősége és értelmezhetősége soha *nem magától* érthető, azaz nem magától értetődő, újra és újra kérdést intéz felénk, meghatározott *viszonylataiban* és lehetséges *horizontjait* illetően kell megfontolnunk. Az „értelemellenes” váratlan betörése a hétköznapi teendőink közepette elintézettnek vélt értelem-összefüggésekbe, mint a rendet felforgató megmutatkozása mozdít ki bennünket a máshogy-gondolás szükségességébe, s idegenségének távolságából arra késztet, hogy adjuk fel testi létezésünket a nevetés megrázkódtató tapasztalatába, mely által lehetőséget kapunk, hogy a magunk számára „én”-ként ismertet meghaladjuk, s hogy e máshogy-létből máshogy tekinthesünk arra az „én”-re, akit mindennapiságukban magunknak vélünk. Az „értelemellenes” tapasztalata tehát a „magunk számára idegen” distanciájába von, melybe vonva, melybe vetve az „én” felől az „önmaga” lehetőségei felé tartunk. E distancia megtapasztalása egyszersmind lehetővé teszi, hogy tájékozódjunk azt illetően, ahogy még lehetünk, s amivel még nem vetettünk számot. A nevetés tehát a „magunkon-túljutni-tudás”¹⁷ egy eredendő módja, melyben az észlelés aláveti magát annak, ami beszédben és beszédként artikulálódik, s ami a gondolkodás számára mindenkor mértékadó lehet: az érthetőség meg-nem-gondolt lehetőségeinek.

¹⁷ Ehhez lásd: Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*. Fordította Bacsó Béla. Európa, Budapest, 1988. 105., valamint Bacsó Béla: Valóban elavult lenne az észlelés? = *Kiállni a zavart: Filozófiai és művészetelméleti írások*. Kijárat, Budapest, 2004. 108.

Ekképp, ahogy az alvás szükséges ahhoz, hogy megszabaduljunk önmagunktól, nevetés nélkül sem tudnánk azok lenni, akik vagyunk: bele kellene merednünk abba, akik már voltunk, elzárva mindazon lehetőségekkel való szembeesüléstől, amelyekben még „énünk” ellenében „önmagunk” lehetünk. Nevetés nélkül létünk is bevégződne, akár az alváshiánnyal. Kant találó megfogalmazása szerint, „Voltaire azt mondta, hogy az élet sok vesződésének ellensúlyozásaképpen az ég két dolgot adott nekünk: a *reményt* és az *alvást*. De ide sorolhatta volna még a *nevetést* is [...]” (KANT 2003: 251).¹⁸

EXKURZUS: A NEVETÉS VISSZFÉNYE

A nevetés az önmagát-meghaladás képességének elementáris tapasztalata, eme emberi képességet adja értésre a létezés sokértelmű semmisségének önfeladó igenléseként. S e létigenlés, mint a nyitottság derűje, mindig a mássá válás fájdalma is. Mert a máshogy-gondolás lehetőségének nevető tapasztalatában el kell állnunk attól, ahogy létünket eleddig értettük. S a tudottnak vélttől történő elválás a még-tudható irányába mindig egy viszonylat megszűnését jelenti, megszűnést abban az értelemben, hogy valamit már nem csak úgy tekinthetünk, mint ahogy azt megszoktuk. A jól elrendezettség biztonságából történő nevető kimozdítottság, mint kilépés, ezért mindig a felismerés öröme, de ezzel együtt az elválás fájdalma is kell hogy legyen. S irányultsága ebben a sírásával közös. „Mert a viszonyok megszűnése minden értelem és megértés lehetőségének megghiúsulását jelenti. Ez vagy azáltal érhető el, hogy egymásnak ellentmondó értelem-összefüggések minden egyértelműség megszűnését eredményezik, vagy azáltal, hogy minden közvetítő vonatkozás átugrása, a létezés viszonyosságának megszűnése, az értelmezés minden nekirugaszkodását ellehetetleníti” (PLESSNER 2002: 31). A sírás a megszűnés tapasztalata általi érintettséget adja értésre, a vonatkoztatás lehetetlenné válása általi érintettséget, s ebben a megvonás fájdalma működik, mely azonban a tisztázottság örömét is elhozza számunkra. Hiszen midőn elveszítünk valamit, rádöbbenünk a viszonylatra is, amely e veszteség által megszűnt, s a megvonás fájdalma ennyiben a létünket illető felismerés örömét is adja, annak örömét, ahogy az immár megszűnt viszonylatban tudhattuk magunkat.

Mindkét viszonyulás, a nevetés csakúgy mint a sírás, a megválaszolhatatlanba lép ki, a megválaszolhatatlanhoz mozdul ki, mely megválaszolhatatlanságban, mint Plessner írja, „az ember számára minden lehetséges magatartás megghiúsul, [s] ezért csak [e] két válaszjellegű krízisreakció lép fel. A nevetés azt válaszolja meg, hogy a magatartás a kapcsolódási pontok kiegyenlíthetetlen

¹⁸ Kiemelés az eredetiben – V. D.

többértelműsége által hiúsul meg, a sírás pedig azt, hogy a létezés viszonyzerűségének megszűnése által” (PLESSNER 2002: 30). Vagyis, a sírás azt nyilvánítja meg, ami a nevetést is működteti: a kimozdítottság el-választó tapasztalatát, annak a belátását, hogy soha nem lehetünk ugyanúgy, nem maradhatunk ugyanazok, le kell mondanunk a felismerésbe. S ily módon, jóllehet a válaszadás e két módjának iránya közös – mint az el-várt meghiusulásra adott válaszok módjai – viszonyulásuk mégis eltérő. Mert a sírás a szituáció általi érintettségre az abba való *bevontságban* reagál, míg a nevetés az attól tartott távolságban vet számot a lehetőségekkel. Mind a sírás, mind a nevetés egy meghatározott vonatkozás úgy-érthetősége megszűnésének tapasztalatából fakad, míg azonban az előbbinél nincs lehetőség a szituációtól tartott távolság felvételére, az utóbbi csak ennek révén jöhet létre. A sírásra vonatkozóan Plessner erre így mutat rá: „[a] sírásnál [...] a tehetetlenség a fájdalom iránti *kiszolgáltatottság* figyelemre méltó *közvetlenségéből*, a feszültség oldottságba való átcsapásából és a meghatottságból adódik” (PLESSNER 2002: 25).¹⁹ A sírás számára *maga a végesség tűnik fel a véget érés tapasztalatában*, vagyis az ember a végesség tudásának adja át magát a feltörő könnyekben. A nevetés számára az eldönthetelenség tapasztalata adja a sokértelmű határoeltság felismerését, a határoeltságét, mely magának a lét végességének és semmisségének örömtelen fájdalmas belátása a szituációtól tartott távolságban.

A sírás a fájdalom tisztázó – s ebben mégis örömteli – mivoltát, a nevetés a mássá válás gyötrelmes örömét teszi láthatóvá, vagyis kapcsolatuk nem pusztán szembenállás: mindkettőt az működteti, ami benne nem látható, de mégis szükségképp jelen van. Mert ahogy a felismerés könnyfakasztó fájdalma a belátás örömét adja, a nevetésben feltörő öröm sem nélkülözheti az örömteliben rejlő mássá válás fájdalmát. E kettősség, a létezés tapasztalatának kettőssége, a határhelyzetekre adott reakcióink mindegyikét meghatározza, hiszen az eldönthetelenség kétségessége állandó pozíció- és viszonyulás-váltásra kényszeríti az embert, mely az érintettség más és más módját engedi elhatalmasodni felettünk. A sírás például gyakran nevetésbe fordul át, ha a szituáció engedi, hogy a „viszonyzerűség megszűnésének” tapasztalatával együtt „a kapcsolódási lehetőségek ki-egyenlíthetetlen többértelműsége” (PLESSNER 2002: 26) is megnyilvánuljon: más szóval, a megszűnés tapasztalata egyúttal felfedheti olyan lehetőségek körét is, ami azzal szembesíti az embert, ami még lehet, de amivel nem számolt. S megfordítva, ahol nevetés tör fel, ott a sírás lehetősége is fellép: mert a szituáció – amitől eddig distanciát tartottunk – hirtelen bevonhat bennünket annak sokértelműségbe *vesztségébe*, „érthetelenségébe”, azaz egy meghatározott érthetőség „egyeduralma” *végérvényes* felszámolódásának tapasztalatába. Ekképp,

¹⁹ Kiemelés tőlem – V. D.

azt mondhatjuk, egy meghatározott viszonylat sokértelműségének felfakadása a már-nem-tartható fájdalom általi érintettséget nem zárhatja és nem is zárja ki. Hiszen korábban láthattuk: a nevetés maga is az „érthetlenség” általi érintettségéből tör fel, annak ellenére, hogy magától az „érthetetlennek” mutakozó szituációtól igyekszik distanciát tartani.

Joyce *Ifjúkori önarckép* című műve a nevetés és a sírás ezen eliminálhatatlan kettőssége felismerésének lehetőségét adja: „Stephen hallotta, amint az apja olyanforma nevetésbe tör ki, ami zokogásnak is beillenek” (JOYCE 2003: 115). E megfogalmazás annak tapasztalatát adja értésre, hogy a sokértelműség nevetető megmutakozása, mint a tudottnak vélttől való *elválás kimozdítottsága*, mindig egy már valahogyan értett viszonylat kizárólagosságának megszűnése is, mely megszűnés az emberi lét végessége általi könnyfakasztó érintettséget is hozhatja. S Simon Dedalus, a regény főalakjának – Stephen Dedalusnak – apja, egy a komikust megmutakozni engedő anekdota visszaidézése során ismételtlen szembesül annak a viszonszerűségnek a megszűntésével, melyet egykor sajátjaként tudott. Simon Dedalus édesapjának szellemes reakcióját idézi vissza, miután világossá vált utóbbi számára, hogy fia, Simon dohányzik. „»Ejnye, Simon, el is került a figyelmemet, hogy dohányzol«, vagy valami ilyesmit mondott. Én persze, már amennyire lehetett, szabadkoztam és megpróbáltam elújni a dolgot. »Hát – azt mondja –, ha valami jót akarsz szívni, gyűjts rá az én szivarjaimra. Egy amerikai kapitánytól kaptam őket ajándékba tegnap este Queenstownban«” (JOYCE 2003: 115). Eme, szellemességében megnyilvánuló, Simon Dedalus számára az adott szituációban váratlan és váratlanságában *érthetetlen* bölcsesség visszaidézett tapasztalata az, ami az általa kitüntetett személy távollétének fájdalmát most feltörni engedi benne. Vagyis, az idősebb Dedalus számára a sokértelmű létezés éppen mint sokértelmű végesség válik kifejezetté a visszaidézett emlék által. S ezért lesz nevetése olyanná, „ami zokogásnak is beillenek”. A határhelyzetekre adott válaszaink dinamikus ambivalenciája mindenkor a nevetés és a sírás által megnyilvánított viszonyulások lehetőségének eldöntetlenségéből és eldönthetlenségéből is fakad. A létezés e Janus-arcúságával Simon Dedalusnak éppen az emlékezés által létrejövő eldönthetlenséget illetően, az eldönthetlenség határhelyzetével szembesülve kell számot vetnie.

Az *Ulysses* „Aiolosz”-fejezetének olvasása során sem térhetünk ki annak felismerése elől, hogy a megválaszolhatatlan megnyilvánulása nemegyszer ambivalens viszonyulásra készítheti az embert. A mű dialogikus beszédének értelmező kifejlése során sok módon és sokszor nevetünk, a szöveg a komikumot sokféleképp engedi előlépni – néha mégis sírni volna kedvünk. Mert a nevetés fájdalmas önfeladásának derűjéből, a távolságtartás distanciájából sokszor az együttérzés közelségébe kényszerülünk, mégpedig annak felismerése által, ahogy véges létünknek kiszolgáltatottak vagyunk annak sokrétűségében.

Ez a felismerés pedig a megvonás szenvedélyes érintettségével illet minket: már nem lehetünk úgy, ahogy voltunk, megszűntünk úgy létezni, mert máshogy kell lennünk. Nevetünk, egészen addig, míg el nem fog bennünket a derűben rejtő szomorúság, mely nem pusztán lehangoltság, hanem a mássá-válás tisztázó fájdalma.

A fejezet záró passzusaiban bontakozik ki a *Példabeszéd a szilvákról* (JOYCE 2012: 148), mely Stephen „[k]ét dublini vesta-szűz”-ről szóló története, akik „Dublin látképét a Nelson-oszlop tetejéről szeretnék megnézni” (JOYCE 2012: 143). A Stephen beszédében kirajzolódó szituáció a létezés *fájdalmas* komikumát engedi feltűnni: azt, ami alól magunkat sem vonhatjuk ki, hiszen a szokatlan szokványosságát, az „oda-nem-illő” mindennapiságát adja tudtunkra, s ennek szorongató volta mindannyiunkat érint. Másképp fogalmazva azt mondhatjuk, az elbeszélés szellemessége az „értelemellenesként” értettet az együttérzés érintettségét sem elimináló módon teszi láthatóvá az olvasó számára. A „kapcsolódási lehetőségek kiegyenlíthetetlen többértelműsége” ezért itt a „viszonyyszerűség megszűnésének” eliminálhatatlan tapasztalatával is jár. A komikus alakokkal való együttérzésben *részt vállalunk* az ő sorsukban, s e *résztét által* szembesülünk azzal, hogy a létezés többértelműségébe vetettségben saját létünket illetően is el kell állnunk attól, ahogy azt eddig értettük.

Három shilling tíz pennyt kuporgattak össze egy piros bádóg postaláda perselyben. A hárompennyseket és a hatpennyseket kirázzák, a pennyket kibüvölik egy bicskával. Kettő és három ezüstben, egy és hét rézben. Magukra öltik szalagkötős kalapjukat és legjobb ruhájukat, és esernyőt is visznek magukkal, mert félnek, hogy esetleg elered az eső.

– Okos szüzek – jegyezte meg MacHugh professzor.

Rögvalóság

– Egy shilling négy penny értékben disznósajtot vásárolnak, és négy szelet zsúrkenyeret a Marlborough Street-i étkezdéből az északi városrészben, Miss Kate Collins cégtulajdonostól. Vesznek huszonnégy érett szilvát egy lánytól a Nelson-oszlop tövében, hogy a disznósajt utáni szomjúságot csillapítsák. A forgó sorompónál egy úrnak két hárompennyst adnak, és elkezdenek totyogni szép lassan fölfelé a csigalépcsőn, morogva, egymást noszogatva, félve a sötétben, zihálva, egymást kérdezgetve megvan-e a disznósajt, dicsérve Istent és a Boldogságos Szűzmáriát, visszafordulással fenyegetve, a légréseken kikukucskálva. Uram Teremtőm! Nem gondolták, hogy ennyire magas.

A nevük Anna Kearns és Florence MacCabe. Anna Kearnsnek derékzsábája van, és azzal a lourdes-i vízzel dörzsöli, egy hölgy adta neki, aki egy egész üveggel kapott egy passzionista atyától. Florence MacCabe minden szomba-

ton egy disznócsülköt és egy üveg duplamaláta sört fogyaszt el vacsorára [...] (JOYCE 2012: 143–144).²⁰

A narráció ezután az immár „megszokott”, szalagcímek által megszakított rendjében folytatódik, melynek lezárulásaképp a két dublini vesta-szüzet a Nelson-oszlop tövében látjuk, miközben „zsebkendőjükkel törölgetik a szilvalét, ami lecsorog a szájuk sarkában, és a szilvماغokat lassan leköpködik a rácsok között” (JOYCE 2012: 146).²¹ De mégis mi különbözteti meg, kérdezhetnénk, az így lezáruló narrációt a korábban értelmezettektől? Hiszen itt is nevetünk kell a két dublini hölgy esetlenségén, melyben a saját magunknak való gyötrelmes kiszolgáltatottságra is ráismerünk. S nem volt ez másként a Bloomot és Lenehant, de akár Myles Crawfordot illető narráció esetében sem, vethetné ellen másvalaki. Az itt artikulálódó vonatkozások komikus volta azonban, az előbbiektől eltérően, azt adja tudunkra, hogy az általunk szokatlanként, érthetetlenként, rendhagyóként tapasztalt nagyon is mindennapi lehet. Hogy a megütköztető adott esetben elintézettnek-vélségében, fel-nem-tűnésében a hétköznapit adhatja egy ember számára. Vagyis, a *Példabeszéd a szilvákról* azáltal érint bennünket, hogy a mindenkori „így-léte”, a megszokott-hétköznapit mutatja meg annak megütköztető szokatlanságában, mely szokatlanság valakinek a sorsaként szokványossá válva egy rendhagyó szituációban tűnik ki. Az „oda-nem-illő” itt *érthetőnek vélségében* mutatkozik meg, s ez az érthetőnek vélség egyszerre komikus és tragikus. Tragikus, hogy a helyzet így áll, s megváltoztathatatlanlanságában, megkérdőjelezhetetlen érthetlenségében áll így. Szinte ránk ront a felismerés, hogy a leginkább érthetőnek vélt tulajdonképpen a leginkább érthetetlen, hogy a legközelebbinek vélt a legtávolabb van tőlünk. Ennek folytán a beszédben kifejlő vonatkozások nem engednek kitérést a szituáció általi érintettség elől, hanem maguk komikus voltában vonnak be abba – hiszen a helyzet állása tragikus érthetőnek vélségében is érthetetlen marad. S éppen ebből fakad a meglepetség, mely egyszerre indítja nevetésre és sírásra az embert. Nevetünk, hiszen a mű beszéde két rendhagyó nőalakot rendhagyó szituációban láttat. S mégis meghatódunk, sírásra ingerel ez a tapasztalat. Mert ők nagyon is szokványos, nagyon is mindennapi módon élik így életüket. A két alaknak ez maga a lét, a véges lét, a sokértelmű semmisség, mely számukra elintézettnek vélségében megmutakozó. Eme elintézettség vélelmének felismerése pedig együttérzésre indít bennünket. Hiszen a létezés, melyet mi is osztunk, ekként, elfedtségében meghatározott, melyben a sokértelmű mégis hírt ad magáról.

„Florence MacCabe minden szombaton egy disznócsülköt és egy üveg duplamaláta sört fogyaszt el vacsorára.” Ebben semmi meglepő nincs, gondol-

²⁰ A fordítást módosítottam – V. D.

²¹ A fordítást módosítottam – V. D.

hatnánk. De magától értetődő-e, hogy valaki minden szombaton ugyanazt fogyasztja vacsorára? S magától értetődő-e a választás, mely éppen erre az ételre s itálra esik? S magától értetődő-e, hogy egyedül teszi mindezt? Ha meggondoljuk, mindez érthetetlennek is mutatkozhat, s mutatkozik is – hiszen nem tudjuk, miből fakad, hogy éppen így van. S ha ezen „érthetetlen” vonatkozások a maguk távolságából nevetésre indítanak is, mégis együttérzünk a két dublini nőalakkal. Hiszen az ő létezésük módját ekként megtapasztalván el kell válnunk a vélekedéstől, hogy az életben minden a lehető legjobban elrendezett. Ha rákérdezzük életünk leginkább magától értetődőnek tűnő összefüggéseire, viszonylataira, ha nyitottá válunk arra, hogy mindez másképp is lehetne, a magunk bőrén érezhetjük, hogy a létezés tragikomikus.

„Finálékképpen hirtelen hangos ifjúi kacajt hallatott” (JOYCE 2012: 147).

(Vége)

IRODALOM

- BACSO, Béla 2004. *Az ész neveltségességéről = Kiállni a zavart: Filozófiai és művészetelméleti írások*. Budapest, 9–22.
- BERGSON, Henri 1968. *A nevetés*. Fordította Szávai Nándor. Budapest
- EISLER, Rudolf, szerk. 1964. *Kant-Lexikon: Nachschlagewerk zu Kants sämtlichen Schriften, Briefen und handschriftlichem Nachlaß*. Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim
- GILBERT, Stuart 1960. *James Joyce's Ulysses: A Study*. Vinatge Books, New York
- HEIDEGGER, Martin 2004. *Lét és idő*. Budapest
- JOYCE, James 2003. *Ifjúkori önarckép*. Budapest
- JOYCE, James 2012. *Ulysses*. Szentkuthy Miklós fordítása nyomán átdolgozta Gula Marianna és mások. Budapest
- KANT, Immanuel 2003. *Az ítélőerő kritikája*. Fordította Papp Zoltán. Budapest
- KANT, Immanuel 2005. *Pragmatikus érdekű antropológia = Antropológiai írások*. Budapest. 19–306.
- KOZOCSA, Sándor–V. RAISZ, Rózsa szerk. 2008. *Alakzatlexikon: A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest
- LUKÁCS, György 1975. *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*. Budapest
- PLESSNER, Helmuth 2002. *A sírás és nevetés eredete = Láthatatlan kollégium 11.* (2002. november), 23–33.
- RITTER, Joachim 2002. *A nevetésről = Láthatatlan kollégium 11.* (2002. november), 12–22.
- SCHLEGEL, August Wilhelm–SCHLEGEL, Friedrich 1980. *Athenäum töredékek = Válogatott esztétikai írások*. Budapest, 261–356. (SCHLEGEL–SCLEGEL 1980a)
- SCHLEGEL, August Wilhelm–SCHLEGEL, Friedrich 1980. *Kritikai töredékek = Válogatott esztétikai írások*. Budapest, 213–236. (SCHLEGEL–SCLEGEL 1980b)
- SCHOPENHAUER, Arthur 2007. *A világ mint akarat és képzet*. Budapest

- SCHWIND, Klaus 2001. *Komisch* = Karlheinz Barck et al. szerk. *Ästhetische Grundbegriffe: Band 3*. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart, Weimar, 332–384.
- SWAN, Michael 1982. *Practical English Usage*. Oxford University Press, Oxford

In Dialogue with Laughter (II)

Laughter and the “Aeolus” chapter of James Joyce’s *Ulysses*

Whenever we encounter someone who is laughing at a situation we do not find funny in the least, we contemplate the person disapprovingly. We consider him/her unfeeling. While, in fact, by way of such a reaction, it is primarily one’s temporary lack of ability to cope with the situation that is given voice. In laughter, by way of laughter, response is given to what appears unanswerable in the situation: no words are found for the experience of an unknown and, inasmuch, alien possibility of sense. In other words, laughter, as the display of bodily affectedness brought about by the momentary failure of articulatory speech, attests to the incapacity of thought in reckoning with the unknown relation of sense encountered. Suffering such incapacity, however, involves the experience of dislocation as well, the ineliminable experience of being dislocated from the correlations of sense which we consider securely established. Such dislocation into what has hitherto been unconsidered forces us to face up to the necessity of thinking differently. To put it in another way, the laughing encounter of what appears uninterpretable liberates one to face the possible multiplicity of senses that lurks in our essentially finite existence. Laughter prevents the avoidance of thinking over in what other ways our world, *as* which we exist, may be understood differently. In the manner of the manifold wittiness that singles out the work of literature as eminent articulation, the “Aeolus” chapter of James Joyce’s *Ulysses* infers the insupportability of all interpretations with which we seem to be intimate. The diverse facets exhibiting the speech of the comic and of the comicality of speech developed in the chapter compel the reader to burst into self-confronting laughter. The paper attempts to present a differentiated interpretation of the phenomenon of laughter, so that the diverse facets of the comic, conceived in the mentioned chapter, may be unveiled. In such a way, i.e. by making way to the phenomenon of laughter and to the modes of the comic revealing themselves in the mentioned chapter of Joyce’s work, the present interpretation seeks to allow for a possible understanding of what makes the incontrollable bodily response, surging up as laughter, work and how this working is related to speech. Moreover, throughout repeated and astonishing confrontations with the multiplicity of senses, and in the midst of repeated attempts at interpreting these, we should not lose sight of the limits of such multiplicity, the limits, which are determined by the essential finiteness, by the ultimate limitedness of human

existence. The attempt made at thematizing the unanswerable that reveals itself in the eminent speech of the text, in the “Aeolus”-chapter of James Joyce’s *Ulysses*, may also make it apparent how such an experience of finiteness is related to the phenomenon of crying.

Keywords: laughter, uninterpretable, unanswerable, speech, possibility of sense, horizon of sense

Beérkezés időpontja: 2012. 12. 10.

Közlésre elfogadva: 2013. 03. 19.